

Марія СКАБ, Мар'ян СКАБ

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

Біблійна фразеологія української мови і українські переклади Святого Письма

Біблійна фразеологія була і залишається тим завжди злободенним пластом мудрості, що містить у собі морально-дидактичний заряд величезної сили. Численні біблійні звороти, що дійшли до нас з глибини віків, відображають особливості життєвого укладу, традиції та звичаї Давнього Сходу і тим не менше міцно увійшли як в українську, так і в інші європейські мови, бо основані на спільності філософських уявлень про добро та зло і єдності морально-етичних норм християнського світу¹. З огляду на це, збір, аналіз, систематизація та лексикографічний опис біблійної фразеології, безсумнівно, є актуальними.

Сьогодні в українській лінгвістиці є три словники біблійних фразеологізмів: „Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові” А. Коваль (2001)²; „Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження” Ж. Колоїз та З. Бакум (2002)³ і „Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник” Л. Будівської та З. Сікорської (2007)⁴. Названі словники відмінні обсягом та способом подачі аналізованого матеріалу, причому, зроблені різними авторами без урахування матеріалів одне одного, вони подають три різні списки біблійних фразеологізмів. Загальна кількість зафіксованих одиниць – 897 (серед них варіанти – орфографічні, фонетичні,

¹ К. Дубровина, *Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов*, Москва 2010, с. 7.

² А. Коваль, *Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові*, Київ 2001.

³ Ж. Колоїз, З. Бакум, *Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження*, Кривий Ріг 2002.

⁴ *Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник*, укл. Л. Будівська, З. Сікорська, Луганськ 2007.

морфологічні, синтаксичні та лексичні), з них 45 фразеологізмів є у всіх трьох словниках, 125 – зафіксовані у двох словниках. У словнику А. Коваль виклад побудований у порядку розташування висловів у тексті Біблії; авторка дуже часто подає біблійні вислови церковнослов'янською мовою в російському фонетичному оформленні, хоча не завжди підкріплює їх прикладами. Словник Ж. Колоїз та З. Бакум укладений на матеріалі великої кількості ілюстрацій із літератури, що побачила світ зовсім недавно, зокрема, на епістолярії С. Єфремова, М. Грушевського та ін.; автори спеціальними позначками відображають функціональну характеристику фразем біблійного походження, словникові статті містять багато оказіональних фразеологізмів. Короткий словник-довідник Л. Будівської та З. Сікорської призначений для студентів і містить лише тлумачення та цитати з Біблії без жодної лінгвістичної кваліфікації та прикладів їх уживання. Безсумнівно, в українському мовознавстві постала нагальна потреба у великому словнику біблійних крилатих слів та виразів, що вимагає виробити певні принципи добору реєстрових одиниць та їх лексикографічного опису.

Особливістю тлумачення біблійних крилатих слів та виразів у словниках є те, що після дефініції звичайно подають уривок із Святого Письма, який став прототипом чи джерелом цієї мовної одиниці. В ідеалі, це мала б бути цитата, яка б містила цей вислів, однак часто цього не спостерігаємо. Причин кілька. По-перше, як зауважують дослідники, біблійні вислови дуже різноманітні. З погляду співвідношення з текстом Біблії В. Гак виокремлює два типи біблійних фразеологізмів: цитатні та ситуативні. Перші являють собою елемент тексту (*камінь спотикання*); у другому випадку вислів у відповідній формі відсутній в тексті Біблії, але він репрезентує певну ситуацію, описану в Книзі Книг (*Нойв ковчез*)⁵. С. Мирзоян уточнює, що ситуативні біблійні стійкі вислови виявляють різний зв'язок із джерелами: уривок тексту Біблії може містити один компонент відповідного вислову чи (у рідкісних випадках) кілька розташованих дистантно компонентів, які не утворюють словосполучення, або не містити жодного компонента стійкого виразу⁶. По-друге, у тексті Біблії перекладач, намагаючись домогтися найточнішого перекладу, часто використовує інші мовні засоби, звичайно синонімічні до відомого в українській мові вислову. Оскільки перекладів Біблії в українській мові багато, постає питання, який із них доцільніше використовувати при укладанні лексикографічних праць.

У зв'язку з цим ми поставили за мету проаналізувати, як біблійна фразеологія української мови співвідноситься з українськими перекладами Святого

⁵ В. Гак, *Специфика библейских фразеологизмов в русском языке* [в:] *Frazeologia a religia: Tezy referatow międzynarodowego sympozjum naukowego. Opole, 4–6 września 1996 r.*, pod red. W. Chlebdy i S. Kochmana, Opole 1996, s. 10–11.

⁶ С. Мирзоян, *Проблема происхождения и лексикографирования библейских устойчивых выражений* [в:] „Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство”, вип. 9, Дніпропетровськ 2003, с. 177.

Письма (зважаємо, насамперед, на формальні вияви як з погляду структури, лексичного наповнення, так і фонетичного оформлення аналізованих крилатих слів і виразів). Для цього біблійні вислови з названих трьох словників порівнюємо з текстами відомих на сьогодні п'яти повних перекладів Святого Письма українською мовою (переклад П. Куліша, що вийшов після його смерті в 1903 році у Відні, у якому деякі книги переклали І. Нечуй-Левицький та І. Пулюй⁷; переклад І. Огієнка (митрополита Іларіона), здійснений у 20-30-х роках ХХ ст. і виданий 1958 року⁸, переклад о. І. Хоменка (Плюти) 1963 року видання⁹; переклад патріарха Філарета (Денисенка), виданий Київською патріархією УПЦ Київського патріархату 2004 року¹⁰; переклад Українського Біблійного Товариства, здійсненого ієромонахом о. Рафаїлом (Р. Турконяком) і виданий 2011 року¹¹) та текстом Біблії церковнослов'янською мовою¹², оскільки в українській мові є значна кількість церковнослов'янських висловів. Незважаючи на традицію не відкривати особи перекладача у богослужбовій літературі¹³, називатимемо тексти за прізвиськом перекладача – *переклад Огієнка, Хоменка, Турконяка*, основного перекладача, якщо перекладачів було кілька, – *переклад Куліша* чи обраним духовним іменем – *переклад Філарета*. Зауважимо, що лише Л. Будівська та З. Сікорська як одне із джерел своєї праці вказують переклад Огієнка, інші автори на Біблію як джерело взагалі не покликаються, а тільки на твори художньої літератури та відомі на час створення праці словники.

Матеріалом дослідження стали вислови, що мають своєю основою першу книгу Мойсеєву – Книгу Буття, уривки з якої часто читають у церкві на різні свята: у час Великого посту на вечірні майже щоденно (див. подану нижче таблицю), у різні свята: Різдво Христове (Бут. 1: 1-13), Святе Богоявлення

⁷ *Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською / переклад П. Куліша, І. Левицького і І. Пулюя*, Trinitarian Bible Society, Tyndale House, Dorset Road, London, SW 19 3NN, England.

⁸ *Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Из мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена*, UBS 1990, U. V. V053 UK.

⁹ *Святе Письмо Старого та Нового Завіту : повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами*, Вид-во Отців Василян „Місіонер” 2005.

¹⁰ *Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Заповіту / в українському перекладі з паралельними місцями та додатками*. Видання Київської патріархії УПЦ Київського патріархату, Київ 2004.

¹¹ *Біблія: Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту. – Четвертий повний переклад з давньогрецької мови / переклад ієромонаха о. Рафаїла (Романа Турконяка)*, Київ 2011.

¹² *Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке*, репринт. изд. 1900 г., Российское Библийское Общество 1995.

¹³ М. Ярмолюк, *Деякі філологічні принципи перекладу богослужбових текстів [в:] Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 13 – 15 травня 1998 р., Львів*, ред. кол. М. Петрович та ін., Львів 1998, с. 125.

Тиждень	Пн.	Вт.	Ср.	Чт.	Пт.	Сб.
1	1: 1-13	1: 14-23	1: 24-31 2: 1-3	1: 4-19	2: 20-25 3: 1-20	
2	3: 21-24 4: 1-7	4: 8-15	4: 16-26	5: 1-24	5: 25-32 6: 1-8	
3	6: 9-22	7: 1-5	7: 6-9	7: 11-24	8: 4-21	
4	8: 21-22	9: 8-17	9: 18-29 10:1	10: 32	12: 1-7	
5	13: 12-18	15: 1-15	17: 1-9	18: 20-33	22: 1-18	
6	27: 1-41	31: 3-16	43: 26-31	46: 1-7	49: 1-2, 8-12	49: 1-2, 8-12
7						1: 1-3 22: 1-18

Таблиця 1. Порядок читання уривків із Книги Буття у Великий піст (за покажчиком старозавітних читань, уміщеним у перекладі Філарета [4: 1057-1067]).

(Бут. 1: 1-13; Бут. 32: 1-10), Обрізання Господнє, Св. Василя Великого (Бут. 17: 1-2, 4-8, 3, 9-12, 14), Різдво св. Іоана Предтечі (Бут. 17: 15-17, 19; 18, 11-14; 21: 1-2, 4-8), св. пророка Захарії і св. праведної Єлизавети (Бут. 18: 1-14); Бут. 28: 10-17 читають 14 разів на рік: на Різдво Пресвятої Богородиці, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Успіння Пресвятої Богородиці, Покрова Пресвятої Богородиці, у свята, присвячені іконам Пресвятої Богородиці (Почаївської, Іверської, Казанської, ікони Божої Матері „Всіх скорботних радість”, Знамення Пресвятої Богородиці, яке було в Новгороді; Стрітення Володимирської та Вишгородської ікони Пресвятої Богородиці, Явлення Тихвинської, Казанської, Смоленської ікони Пресвятої Богородиці); а уривок Бут. 14: 14-20 читають у день пам'яті святих отців (спогад VII Вселенського собору, тиждень перед Різдвом Христовим – святих отців, Пам'ять святих отців шести Вселенських Соборів, святих 318 отців у Нікеї). За нашими підрахунками, приблизно 70 % аналізованих висловів походять саме з цих уривків.

Відразу зауважимо, що в наявних словниках української біблійної фразеології зафіксовано не всі біблійні вислови, навіть широко вживані в сучасній українській мові. Так, наприклад, жоден із словників не засвідчує вислів *жива душа*, який вважають біблійним¹⁴ і від якого утворені *ні одна (жива) душа, ні однієї живої душі*. Цей вислів знаходимо на перших сторінках Святого Письма, де про четвертий день створення світу написано (цитуємо за перекладом Огієнка): *І сказав Бог: „Нехай вода виройть дрібні істоти, душу живу, і птаство, що літає над землею під небесною твердю”. І створив Бог риби великі, і всяку душу живу плазуючу, що її вода виройла за їх родом, і всяку пташину*

¹⁴ N. Rajnochová, *Фразеологические библеизмы с компонентом один* [в:] *Phraseologische Studien. Фразеологические исследования. Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie. Динамические тенденции в славянской фразеологии*, red. D. Baláková und H. Walter, Greifswald 2010, с. 283–284.

крилату за родом її (Бут. 1: 20-21). Далі про п'ятий день: *І сказав Бог: „Нехай видасть земля живу душу за родом її, худобу й плазуюче, і земну звірину за родом її* (Бут. 1: 24). Ще далі про шостий день: *І земній усій звірині і всьому птаству небесному, і кожному, що плазує по землі, що душа в ньому жива, – уся зелень яринна на їжу для них* (Бут. 1: 30). І нарешті: *І створив Господь Бог людину з пороку земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, – і стала людина живою душею* (Бут. 2: 7). А ще далі: *І вчинив Господь Бог із землі всю польову звірину, і все птаство небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він їх кликатиме. А все, як покличе Адам до них, до живої душі – воно ймення йому* (Бут. 2: 19). Аналізовані словники не фіксують й інших одиниць, поданих у відомих сьогодні лексикографічних працях (див., наприклад, нашу статтю¹⁵). Очевидно, пропущених стійких висловів в аналізованих словниках біблійних крилатих слів та виразів можна знайти ще більше.

Наш аналіз зафіксованих словниками одиниць біблійного походження свідчить, що висловів, які повністю збігаються в українській мові та у всіх чи майже у всіх текстах перекладів Біблії, небагато: *соляний стовп* (Бут. 19: 26) – наявний у всіх перекладах, окрім церковнослов'янського, бо там *столп слан* (для полегшення друку цитати з церковнослов'янського тексту записуємо українськими буквами в українському фонетичному оформленні, бо саме така вимова церковнослов'янських текстів є науково обґрунтована відомими мовознавцями І. Огієнком¹⁶ та В. Німчуком¹⁷ і близько тисячі років звучала на теренах України); лише в перекладі Огієнка спостерігаємо інверсивне за аналогією до церковнослов'янського розташування слів: *стовп соляний; дерево життя* (Бут. 2: 9) звучить так у всіх перекладах, окрім церковнослов'янського *дерево жизни* та в Куліша – *дерево жизньяне; дерево пізнання добра і зла* є у всіх перекладах або в Бут. 2: 9 (Куліш, Огієнко, Філарет, Турконяк) або в Бут. 2: 17 (Хоменко), окрім церковнослов'янського, який фіксує *от древа, єже разуміти доброє і лукавоє; у поті чола* (Бут. 3: 19) подає лише Турконяк, а в усіх інших знаходимо у *поті лиця* (в українській мові функціонують обидва вислови, частіше перший); *продати первородство* (Бут. 25: 34) – такий варіант знаходимо у Хоменка, Філарета, Турконяка, в Огієнка – *знехтував первородство*, у Куліша – *продав первенство*, у церковнослов'янському тексті – *отдаде первенство свое*.

¹⁵ М. Скаб, *Фразеологізми з релігійним компонентом в українських словниках* [в:] *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* (м. Київ, Інститут української мови, 12-13 травня 2011 р.), відпов. ред. І. Гнатюк, Київ 2011, с. 107–114.

¹⁶ І. Огієнко, *Відбудова української церкви, „Старожитності”*, ч. 4, 1992, с. 7; *Idem*, *Історія церковнослов'янської мови: Короткий науково-популярний нарис*, Варшава 1931.

¹⁷ В. Німчук, *Найновіший переклад Біблії українською мовою: Інтерв'ю з патріархом Київським і всієї України-Руси Філаретом (Денисенком)* [в:] „Українська мова”, № 4, 2008, с. 73–82; *Idem*, *Українська мова – священна мова*, „Людина і світ”, № 11–12, 1992, с. 28–32; № 1, 1993, с. 35–38.

Найчастіше ж біблійні вислови по-різному звучать у різних текстах перекладу, де використано різні синонімічні форми, хоча в українській мові вони звичайно мають переважно одну усталену форму: так, відомий фразеологізм *фіговий листок* (Бут. 3: 7) у перекладах має відповідники *фігове листя* (Огієнко, Філарет), *листя смоковне* (Куліш), *смоківне листя* (Хоменко), *листя смоківниці* (Турконяк), *листвіє смоковнеє* (ЦСЛ); вислів *маслинова гілка* (Бут. 8: 7-11), зафіксований А. Коваль і Л. Будівською та З. Сікорською, містить прикметник, що відповідає церковнослов'янському перекладові *сучець масличен з листвієм*, а *оливкова гілка* в словнику Ж. Колоїз та З. Бакум більше відтворює інші переклади, де використано похідні прикметники від *олива* чи *оливка*: *оливний листок* (Куліш), *лист оливковий* (Огієнко), *оливковий листок* (Хоменко, Філарет), *оливкова галузка* (Турконяк); *авилонська башта* (Бут. 11: 1-9) фіксують Куліш та Огієнко, а *авилонська вежа* – Хоменко, Філарет, Турконяк, синонімічний поширений вислів *авилонське стовпотворіння* утворене від церковнослов'янського *столп*; *Хай буде світло!* (Бут. 1: 3) із словника А. Коваль є перекладом церковнослов'янського *Да буде світ!* (*світ* у значенні „світло”. – М.С.), словник же Л. Будівської та З. Сікорської фіксує *Хай станеться світло!* з перекладу Огієнка, Хоменко, Філарет та Турконяк подають *Нехай настане світло!*, а в Куліша знаходимо *Настань, світе!*; *Чи я сторож братові своєму?* (Бут. 4: 9) (Куліш, Турконяк) – *Чи я сторож брата свого?* (Огієнко) – *Хіба я сторож у брата свого?* (Хоменко) – *Хіба я сторож братові моєму?* (Філарет) – *Хіба ж я сторож свого брата?* (Турконяк); *Плодіться і розмножайтесь!* (Бут. 1: 22) знаходимо в Огієнка та Філарета, у Куліша – *Плодіться і множетеся!*, Хоменка – *Будьте плідні й множетеся!*, Турконяка – *Зростайте і множетеся!*, церковнослов'янське – *Ростітеся і множітеся!*; *коть від кості, плоть від плоті* (Бут. 2: 21-23) знаходимо в церковнослов'янському перекладі та у Філарета, а в Куліша, Огієнка, Хоменка, Турконяка – *кість від костей і тіло від тіла* (поєднання церковнослов'янської другої частини з першою українською); *земля еси і одійдеш в землю* (Бут. 3: 19) (так у ЦСЛ, приблизно так у Куліша та в Турконяка), в інших перекладах *земля* перекладена як *порох* (Огієнко, Хоменко, Філарет), що й фіксують Ж. Колоїз та З. Бакум; *Лотова дружина* (Бут. 19: 26) є лише у Філарета та Турконяка, а в усіх інших перекладах – *жінка*; *брат піднявся на брата* (Бут. 4: 8) – у біблійному тексті замість узагальненого *брат* вжито конкретні власні назви: церковнослов'янське *воста Каїн на Авеля*, у Куліша *напав Каїн на брата*, у Турконяка *Каїн напав на брата*, в Огієнка та Філарета *повстав Каїн на Авеля*, а в Хоменка – *Каїн напав на Авеля*; *спочити від трудів* (Бут. 2: 2-3) звучить приблизно як у церковнослов'янському перекладі, у Куліша, Хоменка, Філарета – *спочив від діл*, у Турконяка – *відпочив від діл*, а в Огієнка – *відпочив від праці*, що й фіксують Л. Будівська та З. Сікорська; зафіксоване А. Коваль *по образу і подобию своєму* (Бут. 1: 26) відповідає церковнослов'янському тексту, її ж *на свій образ і подобу* фіксує Хоменко, Куліш подає *в наш образ і подобу*, а Огієнко, Філарет та Турконяк використовують

вислів із власне українським керуванням за образом нашим і подобою; вислів *Не добро человеку бити єдину* (Бут. 2: 18) із словника А. Коваль, що нагадує, але не дослівно церковнослов'янське *не добро бити чоловіку єдиному*, Куліш та Хоменко передають як *не добре чоловікові бути самому*, Огієнко – *не добре, що бути чоловіку самотнім*, Філарет – *не добре чоловікові бути одному*, Турконяк – *недобре бути чоловікові самотнім*.

Частіше зафіксовані в аналізованих словниках біблійні крилаті вирази утворені на основі тексту Біблії, але не дослівно, а описово: так, *змії-спокусник* (Бут. 3: 13) відсутній у всіх текстах, там знаходимо лише вислови *змії спокусив* (Куліш, Огієнко, Філарет), *змії обманув* (Хоменко, Турконяк) та *змії прельстився* (ЦСЛ); аналогічно утворені *вигнання з раю* (Бут. 3: 20-24), *заборонений плід* (Бут. 2: 16-17), *Ноїв ковчег* (Бут. 6: 14-16), *чисті й нечисті* (Бут. 7: 2-9), *фараонові худі корови чи сім корів худих з'їли сім корів товстих* (Бут. 41: 4); *Адамово ребро*, *Адамово реберце* (Бут. 2: 21-23).

Трапляються випадки, коли в тексті Біблії знаходимо лише одне зі слів фразеологізму: *Каїнова печать* (Бут. 4: 15) – у перекладах слова *печать* немає, а є *знаменіє* в церковнослов'янському перекладі, *знамення* у Філарета, а у всіх решта – *знак* (вислів *Каїновий знак* фіксують Л. Будівська та З. Сікорська); лексему *потоп* із вислову *всесвітній потоп* (Бут. 7: 11-12) у текстах використовують усі перекладачі, однак слова *всесвітній* немає в жодному з них; *продати за миску сочевиці (за сочевичну юшку)* (Бут. 25: 33-34) – у текстах знаходимо: церковнослов'янське *вареніє сочевноє*, у Куліша – *вариво сочевиці*, в Огієнка – *сочевичне вариво*, у Хоменка – *юшка з сочевиці*, у Філарета та Турконяка – *страва із сочевиці*; висловів такого типу багато серед фразеологізмів із біблійними власними назвами (*Аредів вік* (Бут. 5: 20), *Мафусаїлів вік* (Бут. 5: 27), *Пентефрієва (Потіфарова) жінка* (Бут. 39: 7); *Йосип прекрасний* (Бут. 39: 6), *за Адама, за часів Адама* (Бут. 2: 25 та ін.), *Адамові діти, Адамові сини, Євина дочка, Євине насіння* (Бут. 4: 1 і далі), *у костюмі Єви, у костюмі Адама і Єви* (Бут. 2: 25), *праматір Єва* (Бут. 3: 20), *хамський вчинок, хамське кодро, хамський рід* (Бут. 9: 18-27).

Найбільше проблем, за нашими спостереженнями, – із передачею у фразеологізмах біблійних власних назв. Усі переклади однаково подають лише імена *Адам, Хам, Каїн, Лот; Єва та Авель* використано в усіх текстах, окрім Куліша (*Ева, Абель*); переважає *Сим*, лише в Куліша *Сем* та А. Коваль подає російсько-звучне *Сім*; майже у всіх перекладах *Ной*, лише церковнослов'янський переклад дає *Ное*, а Куліш – *Нояг*; майже всі переклади подають *Яред*, лише в церковнослов'янському *Іаред*, а А. Коваль чомусь подає *Аред* та його варіанти *Арид, Ярид*; звичайно дають *Йосиф* (церковнослов'янське, Куліш, Хоменко, Філарет), лише Огієнко та Турконяк подають *Йосип*; ми звикли до *Едем* і майже всі перекладачі подають саме так, лише Огієнко дає *Еден* (до речі, це чи не єдиний випадок, де його варіант не збігається з поширеною в українській мові формою). Найбільше розбіжностей з передачею імен *Мафусаїл* (церковнослов'янське та

у Філарета *Мафусал*, Куліш подає *Метусал*, Огієнко – *Метушалах*, Хоменко – *Матусайл*, Турконяк – *Матусала*); *Німрод* (так подають Огієнко та Хоменко, Куліш та Філарет використовують *Нимрод*, а в Турконяка і в церковнослов'янському перекладі *Неврод*); *Веніамін* (так подано в церковнослов'янському перекладі та у Філарета, *Веніамин* – у Турконяка, *Веніамин* – в Огієнка, Хоменка та Філарета, *Бенямин* – у Куліша) та *Пентефрій* (церковнослов'янське *Пентефрій*, Куліш та Філарет – *Потифар*, Огієнко та Хоменко – *Потіфар*, Турконяк – *Петефрій*).

Спостерігаємо дуже цікавий випадок, коли церковнослов'янська – компонента вислову – немає навіть у церковнослов'янському перекладі, як у поданому А. Коваль *відділяти твердь од хлябі* (Бут. 1: 9), де церковнослов'янське *хлябі* в цьому місці відсутнє (воно передано як *вода* і *суша* в церковнослов'янському перекладі, а також у перекладах Хоменка, Філарета, Турконяка, у Куліша – *вода* і *твердь*, в Огієнка – *вода* і *суходіл*, хоча в іншому місці церковнослов'янського перекладу це слово використано: *хлябі небесні* (Бут. 7: 11-12), *хляби небесния* в церковнослов'янському перекладі, *хляби (вікна) небесні* у Куліша, *небесні розтвори* в Огієнка, *небесні загати* в Хоменка, *вікна небесні* у Філарета, *загати небесні* в Турконяка.

Ну, і, нарешті, трапляються випадки, коли компоненти вислову відсутні у всіх текстах, оскільки фразеологізми створені на основі ситуації (так звані ситуативні біблійні фразеологізми): *первородний гріх (гріхопадіння)* (Бут. 2: 16-17), очевидно, створене пізніше церквою, і *яблуко гріховне* (Бут. 2: 16-17), напевно, переосмислене народом, бо про яблуко в тексті Біблії взагалі не згадано, хоча таке символічне значення фіксують словники (так, у „Словнику символів культури України” читаємо: „За біблійною легендою, Єва, з'ївши заборонений плід (яблуко) з дерева пізнання добра і зла, зробила „первородний гріх”. За це разом з Адамом була вигнана з раю і проклята Богом”¹⁸).

Друга група стійких висловів, компоненти яких відсутні в тексті Біблії, очевидно, завдячують своєю формою художній літературі, бо вони створюють надзвичайно високе емоційне напруження і є синонімами до більш нейтральних одиниць: порівн., наприклад, *братобійче клеймо*, *начертання звіра* і *Каїнова печать* чи *Каїновий знак* (Бут. 4: 15). Багато таких висловів фіксує словник Ж. Колоїз та З. Бакум.

Специфікою російської мови В. Гак вважає велику кількість і часту вживаність цитатних біблійних фразеологізмів, що пояснює значною мірою сильною церковнослов'янською традицією в російській літературній мові¹⁹. Як показує наш аналіз стійких виразів із Книги Буття, в українській мові переважають ситуативні фразеологізми, цитатних фразеологізмів мало. Багато з тих

¹⁸ *Словник символів культури України*, за заг. ред. В. Коцура, О. Потапенка, М. Дмитренка, В. Куйбіди, Київ 2005, с. 342.

¹⁹ В. Гак, *Специфика библейских фразеологизмов в русском языке* [в:] *Frazeologia a religia: Tezy referatow międzynarodowego sympozjum naukowego*, Opole, 4–6 września 1996 r., pod red. W. Chlebby i S. Kochmana., Opole 1996, s. 10.

фразеологізмів, що в російській мові є цитатними, в українській мові мають у текстах Святого Письма близькі синонімічні відповідники. Очевидно, це зумовлено тим, що біблійні фразеологізми часто входили в українську літературну мову з народного мовлення, а мовці переробляли почуте в церкві чи прочитане самостійно в релігійних книгах, роблячи його зрозумілішим.

Із проведеного дослідження можемо зробити ще кілька висновків. По-перше, потребує доповнення реєстр біблійних крилатих слів і висловів, оскільки зазначені словники не фіксують усіх біблійних висловів, що функціонують в українській мові. По-друге, серед наявних у словниках і в художній та публіцистичній літературі різноманітних варіантів фразеологічних одиниць як заголовкове слово, думаємо, потрібно вибирати те, що найбільше відповідає фонетичним, дериваційним та синтаксичним особливостям української мови. По-третє, використання українських перекладів Святого Письма як джерела цитування біблійного тексту, очевидно, залежатиме від типу словника і завдань лексикографа. Жоден український текст Біблії не використовує усіх зафіксованих словниками фразеологізмів: найбільше відмінностей знаходимо в тексті П. Куліша, трохи менше – в О. Хоменка, інші три переклади – І. Огієнка, патріарха Філарета та Р. Турконяка – використовують найбільше фразеологізмів, наявних в українських лексикографічних джерелах. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що сформована упродовж віків підсистема біблійних фразеологізмів витворилася в самостійне культурне явище, складники якого часто пов'язані з первинним текстом Біблії досить віддалено та опосередковано, що, зокрема, засвідчують, з одного боку, проаналізовані українські переклади Біблії, з іншого – становлення, розвиток та функціонування аналізованого пласта фразеології в українській художній літературі, на матеріалі якої створені аналізовані словники. З огляду на це укладачі наступних лексикографічних праць мусять враховувати обидва окреслених параметри. Думаємо, при підготовці невеликого за обсягом словника біблійних крилатих слів та виразів в ілюстративній частині потрібно використовувати той переклад Біблії, який містить найточніший відповідник до поширеного в українській мові стійкого вислову. Однак у великому словнику варто подавати цитати з усіх п'яти відомих перекладів для того, щоб читач міг самостійно порівняти їх з реєстровою одиницею і зробити певні висновки. Такий словник міг би стати джерелом наступних наукових студій про біблійну фразеологію.

ЛІТЕРАТУРА

- Біблія. Книги Священного Писання Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке* / репринт. изд. 1900 г., Российское Библейское Общество 1995.
- Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Из мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена*, UBS 1990, U. В. V053 UK.

- Біблія: Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту. – Четвертий повний переклад з давньогрецької мови / переклад ієромонаха о. Рафаїла (Романа Турконяка), Київ 2011.*
- Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Заповіту / в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. Видання Київської патріархії УПЦ Київського патріархату, Київ 2004.*
- Гак В., *Специфика библейских фразеологизмов в русском языке* [в:] *Frazeologia a religia: Tezy referatów międzynarodowego sympozjum naukowego. Opole, 4-6 września 1996 r.*, pod red. W. Chlebdy i S. Kochmana, Opole 1996, s. 10–11.
- Дубровина К., *Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов*, Москва 2010.
- Коваль А., *Спочатку було слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові*, Київ 2001.
- Колоїз Ж., Бакум З., *Слово Благовісті : словник-довідник фразем біблійного походження*, Кривий Ріг 2002.
- Мирзоян С., *Проблема происхождения и лексикографирования библейских устойчивых выражений* [в:] „Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство”, вип. 9, Дніпропетровськ 2003, с. 174–180.
- Німчук В., *Найновіший переклад Біблії українською мовою: Інтерв'ю з патріархом Київським і всієї України-Руси Філаретом (Денисенком)* [в:] „Українська мова”, № 4, 2008, с. 73–82.
- Німчук В., *Українська мова – священна мова* [в:] „Людина і світ”, № 11–12, 1992, с. 28–32; № 1, 1993, с. 35–38.
- Огієнко І., *Відбудова української церкви* [в:] „Старожитності”, ч. 4, 1992, с. 7.
- Огієнко І., *Історія церковнослов'янської мови: Короткий науково-популярний нарис*, Варшава 1931.
- Святе Письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською / переклад П. Куліша, І. Левіцького і І. Пулюя, Trinitarian Bible Society, Tyndale House, Dorset Road, London, SW 19 3NN, England.*
- Святе Письмо Старого та Нового Завіту : повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами*, 2005.
- Скаб М., *Фразеологізми з релігійним компонентом в українських словниках* [w:] *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті : теорія, практика, типологія (м. Київ, Інститут української мови, 12-13 травня 2011 р.)*, відпов. ред. І. Гнатюк, Київ 2011, с. 107–114.
- Словник символів культури України*, за заг. ред. В. Коцура, О. Потапенка, М. Дмитренко, В. Куйбіди, Київ 2005.
- Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник*, укладачі: Л. Будівська, З. Сікорська, Луганськ 2007.
- Ярмолюк М., *Деякі філологічні принципи перекладу богослужбових текстів* [в:] *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 13 – 15 травня 1998 р., Львів*, ред. кол. М. Петрович та ін., Львів 1998, с. 123–128.
- Rajnochová N., *Фразеологические библеизмы с компонентом один* [в:] *Phraseologische Studien. Фразеологические исследования. Динамические тенденции в славянской фразеологии*, red. D. Baláková und H. Walter, Greifswald 2010, с. 281–287.

У статті шляхом порівняння біблійних фразеологізмів із трьох наявних українських словників біблійної фразеології з текстами найважливіших українських перекладів Біблії з'ясовано, як біблійна фразеологія української мови співвідноситься з українськими перекладами Святого Письма. Автори передусім звертають увагу на формальні вияви як з погляду структури, лексичного наповнення, так і фонетичного оформлення аналізованих крилатих слів і виразів.

Ключові слова: біблійний фразеологізм, крилатий вираз, крилате слово, українські переклади Біблії.

BIBLICAL PHRASEOLOGY OF UKRAINIAN LANGUAGE AND UKRAINIAN TRANSLATIONS OF HOLY SCRIPTURES

The article aims to compare biblical phraseological units taken from three existing Ukrainian dictionaries of biblical phraseology to the most important Ukrainian translations of the Bible. Moreover, it explores the ways in which the Ukrainian language biblical phraseology correlates with the Ukrainian translations of the Holy Scriptures. In the first place the author draws our attention to formal manifestations from the point of view of the structure, lexical filling as well as phonetic composition of bywords and sayings under analysis.

Key words: biblical phraseological units, saying, byword, Ukrainian translations of the Bible.

zgłoszenie artykułu: 30.06.2017 r.
przyjęcie artykułu do druku: 10.01.2018 r.